

ולהגדה אין שיעור למעלה, ורק למטה אם לא אמר פסח מצה ומרור לא יצא ידי חובתו ולא קיים את המצוה כלל.

כל זה כתבתי בקצור נמרץ ויש להאריך בכל פרט, ודי בזה בכדי להבהיר באפס מה את המצוה המיוחדת הזו

לספר ביציאת מצרים כליל פסח וידועים ומפורסמים דברי זוהר הקדוש המועתקים בהגדות המפליאים לדבר בשבח המספר ביציאת מצרים, ועל כן כל איש ישתדל לקיים מצוה זו בהידור ולהיות מהמרבים לספר ביציאת מצרים, והרי זה משובח.

1234567

סימן ק

1234567

בענין מצה משבולת שועל

1234567

שאלה. נשאלתי ע"י אחד מתושבי השכונה שיש לו בעיות במערכת העיכול ואינו אוכל דגנים, ורק שבולת שועל מותר לו, ושמע שיש מצות מיוחדות על טהרת שבולת שועל, ונפשו בשאלתו אם יוצאים בהם ידי חובה בפסח.

תשובה. הנה ענין זה סובל אריכות גדולה, ותקעתי עצמי לדבר וכתבתי פסק ארוך בס"ד וכאן אכתוב בקצרה סיכום דברים בענין שיבולת שועל בלבד, ובהיות ועיקר השאלה היא על זהו שבולת שועל, הרי שהדבר שנוי במחלוקת הראשונים שרגמ"ה ורש"י והערוך בשם י"א והרע"ב ועוד ראשונים מפרשים שהיא הצמח שנקרא היום שבולת שועל וממנו עושים קואקר וגרנולה והוא המובא בשאלה, וממילא לפי פירושם יוצאים בו ידי חובת מצה בפסח.

ועל פת כזו מברכים המוציא וברכת המזון וחייב בחלה וכדו'. ולפי רב שרירא גאון והרמב"ם הכפתור ופרח והמעשה רוקח בשם הר"א בן הרמב"ם ועוד ראשונים הצמח הזה הוא הטופח שבמשנה והוא קטנית ועל פתו מברכים שהכל ואינה חייבת בחלה ולא יוצאים בה ידי חובה בפסח, ושבולת שועל הם מפרשים מין שעורים (ומסתבר שהיא השעורה הדו טורית), ועיין כל זה בפסק הנ"ל באורך וברוחב.

ולפי זה לגבי ברכה יש לחוש לספק ברכות להקל ולברך על פתו שהכל (או לאכלו בתוך הסעודה) ולגבי חלה אם הוא מגידולי הארץ ונעשה עיסה בארץ, להחמיר ולהפריש חלה בלי ברכה. ולגבי מצה בפסח צריך לדחוק עצמו לאכול כזית מצה מחיטה והשאר יאכל ממצה כזו. ואם גם בזה יש

סכנה אזי יאכל מצה כזו, וכך יעשה, יברך קודם שהכל על ביצה ויכוין לפטור המצה הזו, וגם התבשיל, ויאכל מעט מן הביצה, ותיכף יטול ידיו בלי ברכה, וחבירו הבריא שאוכל מצה רגילה יכוין להוציאו ידי חובה בברכת המוציא, ועל אכילת מצה ובברכת המזון. ואם יש בתבשיל דברים שברכתם אדמה אזי יכוין לפטרם בכרפס. ואחר ברכת המזון ישתה מים לצמאו ויברך ברכה אחרונה ויכוין לפטור בה המזון. וכן יעשה גם לגבי כזית בסוכה בליל יו"ט א' דסוכות.

3234567

והנה בקיץ אשתקד דברתי בענין זה עם הגרב"צ אבא שאול (שליט"א) [זצ"ל] ואמר לי שכל מה שכתב באור לציון שמברכים על גרנולה במ"מ הוא מתוך הנחה ששבולת שועל דמתניתין היא הצמח שנקרא היום שבולת שועל, ברם אם יש בזה מחלוקת ראשונים א"כ הדרינן לכלל דספק ברכות להקל, וביקש שאשלח לו את הפסק, וכן בקשו ממני כמה ממורי הוראות המפורסמים, וכעת עומד הפסק הנ"ל לפני סיומו ובע"ה יתפרסם ויונח על שלחן מלכים.

והנה אחד ממורי ההוראה כאן עי"ת ב"ב ת"ו העיר ע"ז שבהיות ויש מנהג לא אומרים ספק ברכות להקל וה"ה לפסח, וע"ז נענה שחפשתי הרבה בכל ספרי המנהגים ובשו"ת"ם ולא מצאתי כזה מנהג (ואפילו הגויים לא אוכלים לחם מקמח שבולת שועל ורק האיכרים בסקוטלנד היו אופים בעבר לעתים רחוקות פת מקמח שבולת שועל), ואף אם נמצא מקום שהיו אופים מצות מקמח שיבולת שועל אינו מלמד שכן המנהג קדום, ואפשר לומר ע"מה שנהגו כן הוא מחוסר ידיעה שיש בזה מחלוקת ראשונים

וכמו שא"ל הגרב"צ אבא שאול (שליט"א) [זצ"ל] וכנ"ל, ורק בזמן האחרון ממש התחילו לאפות לחם שבולת שועל ואינו על טהרת שבולת שועל אלא הוא קמח חטה שמעורב בו קמח שבולת שועל וברור שברכתו המוציא.

כ"ז כתבתי בקיצור נמרץ לפרסם הדבר לתועלת הרבים להחמיר בשבולת שועל כל חומרי דגן לענין חמץ וחלה, ומאידך לגבי הברכות ספק ברכות להקל. ולגבי מצה לחוש שאינה מה' מיני דגן, וד' יתברך לא ימנע טוב להולכים בתמים.

והיום כ"ה אדר ב' תשנ"ה דיברתי בענין זה עם הגר"ש ואזנר שליט"א והבאתי לפניו את כל הענין והסכים עימדי בפה מלא. ואח"כ מסרתי את החומר שכמעט הושלם לכמה מגדולי הפוסקים ועדיין לא קיבלתי תגובה, אבל הרה"ג ר' אליהו אבא שאול שליט"א אמר שקרא ולמד את החומר ודבר עם אביו הגדול (שליט"א) [זצ"ל] ושמח מאד שלא קבעתי מסמרות להכריע בדבר, אלא רק הצבעתי שיש בזה מחלוקת ראשונים ונתתי עצה לצאת מן המחלוקת. וכן שמעתי שהרה"ג רבי מרדכי אליהו (שליט"א) [זצ"ל] דיבר בתוכנית הלכות פסח והזכיר דברי ברמז, ונתן עצה למעשה כמו שכתבתי בס"ד לצאת מן המחלוקת.

ובאן אוסיף שלאחר שפורסמו דברי הללו, נשאלתי על לחם שיפון מה מברכים משום שראו שיש מפרשים פירושים שונים מה הוא השיפון, וכאן מגלה אני דעתי שכל מה שכתבתי במאמר הזה הוא רק על פי מה שכתבו הראשונים והאחרונים ולא מחמת גילויי החוקריי שזה כלל גדול בידינו לעולם זקנים מעמידים את ישראל, הם זקני

ומה שנהגו בדורות שלפנינו לפרש שכוסמת היא הגראצ'קה זה טעות. וכבר עמדו על זה גדולי הדור העבר, וכמ"ש הגרא"י אונטרמן זצ"ל בהערה במשניות קהתי במסכת חלה ע"ש ותרזה צמאונך, ורק שכולת שועל שנויה במחלוקת ראשונים וכנ"ל.

ויזכנו בורא העולמים לגאולה השלימה, ^{אוצר החכמה} בניסן נגאלו ובניסן עתידין להגאל, ואזי נדע הכל בבירור על מכונו, ומלאה הארץ דעה את ד' אמן.

אוצר החכמה

האומה חכמי ישראל לדורותם גדולי מורי ההוראה ומפרשי הש"ס, ולאחר שפשפשתי וחקרתי העלתי בס"ד שחמשת מיני דגן הם החיטים ובזה אין מחלוקת כלל, וכן בשעורים אין מחלוקת כלל וידועים ומפורסמים הם, וכן שיפון מה הוא, העלתי בס"ד שהוא הצמח שנקרא גם כיום שיפון לדעת רוב ככל הראשונים, ואפי' אותם מיעוט שמפרשים אחרת עכ"ז מה שנקרא היום שיפון הוא מין א' מה' מיני דגן, וכן כוסמין לדעת רוב הראשונים היא חיטת הספאלטה שנקראת היום חיטת הכוסמת,

אוצר החכמה

סימן קא

עוד בענין הנ"ל ובענין זיהוי ה' מיני דגן (באורך)

הרמב"ם בפירושו על כלאים כתב כן. (ומקורם תשובה לרש"ג בתשובות הגאונים אסף תש"ג. וכ"כ גם בכפתור ופרח פנ"ו בשם פי' אחר בלשון ערבי מלבד פי' הר"מ, ע"ש) והוסיף שהיא השעורה המדברית, ע"ש. וראיתי בהערות של הר"י קאפח נר"ו שביאר שנקראת כן מפני שאין הגרגרים צמודים לשדרת השכולת כחיטים וכשעורים והרי היא דומה לזנב השועל שאין השערות שבה צמודות לזנב, עכ"ל.

וקצת קשה שמזה משמע שמבין שהיא הש"ש הקרויה כן בימינו, וכמו שפי'

ומעתה נבוא לראות מה ביארו הראשונים במהות ה' מיני דגן אלו. והנה מצאנו לר' נתן אב הישיבה (נדפס במשניות אל המקורות) בפי' הראשון החטים - אלבר. והזונין - אלזואן והוא אלתרא, ולא מבאר השאר. ובפי' השני מפרש החטים - אלחנטא. והזונין - אלחנדרא. השעורים - אלשעיר. ושכולת שועל - סנבלה אלתעלב. הכוסמין - אלעלט. והשיפון - ואלטאפה, עכ"ל. והנה מ"ש "אלחנטה" בפי' השני הוא החיטה הידועה ונקראת גם "אלבר". ומ"ש "אלשעיר" הם השעורים כנודע. ומ"ש שכולת שועל "סנבלה-אלתעלב" גם

רש"י ועוד (וכדיבואר להלן), וא"כ אינה דומה כלל לשעורה, והרמב"ם הרי כתב בטעם שאין כלאים בין כוסמין לשיפון משום שצורתן שוה, ולפ"ז שעורים וש"ש צריכים להיות כלאים זב"ז, ומלבד זאת כתב הרמב"ם בכתבי הרפואה שלו "הרטמן" והוא "אל-קרטמאן" (ובפאה פ"ה ובכלאים פ"א מפרש שאל קורטמאן הוא הטופח. ומקורו כנראה תשובות הגאונים אסף תש"ג ששם כתב רש"ג שהטופח הוא הרטמאן וברור. וכן ראיתי שכתב בכפתור ופרח פנ"ו וז"ל, הפרקדן הוא אל גולבאן, הטופח הוא הרטמאן והוא הנודע אצל הרופאים. ואמר עליו בן צינא, הרטמאן הם גרגירים חזקים ככח השעורים, אבל הוא ממוצע בין השעורים והחיטה והגרש העשוי ממנו ועשבו יותר קובץ מגרש שעורים, עכ"ל. וא"כ מ"ש שם הר"י קאפח לא נראה לענ"ד, ואכמ"ל) ומקורו "אלחרטל". והם השמות של שבולת שועל של ימינו. וכן זיהו הר' קריספיל (בספרו הנדפס מחדש צמחי מרפא של הרמב"ם) והר"ז מונטר (בספר שמות הרפואות לרמב"ם) ולא כתב שם ששמה "סנבל-אלתעלב". אח"כ ראיתי שזה מוכרח שהרי הרמב"ם בחי' שבראש ספר מעשה רוקח כתב שבולת שועל סנבלה אלתעלב, אני זוכר מי זכרו מהרופאים ממה שהגיע לידי. אך זולתם (נלענ"ד שכוונתו על רש"ג הנ"ל ור"נ אב הישיבה וכדו', ודו"ק) יזכור זה המין ויאמר שראה אותו עכ"ל, וברור א"כ שאינו הורטמאן שאותו מכירים וזכרוהו הרופאים ולכן פירש אותו בספרו ביאור שמות הרפואות, ודו"ק. וכן ראיתי שהעיר אחי"ה (בערוך השלם ערך שבל) שמהרמב"ם שכתב

שהיא השעורה המדברית נראה שמפרש דלא כרש"י, ודו"ק.

וראיתי בספר צומח וחי במשנה לפליקס שכתב וז"ל, בירושלמי מציין ר"ש בן נחמני, שבולת שועל היא עשויה כשורה כלומר כמין סרגל, תיאור זה וכן שאר התיאורים בהלכה מצביעים על זיהוי ש"ש לשעורה הדו-טורית דגן זה ששרידיו נמצאו לאחרונה בחפירות שבסביבות עין גדי (א"ה, ר"ל וזה מוכיח שגדלוהו בארץ בתקופת התנאים), משמש גם בימינו בעשיית הבירה משום טעמו המתקתק לאחר הנבטה, עכ"ל. ומ"ש שאר התיאורים בהלכה, ר"ל מ"ש לעיל שעיסתו דומה לעיסת השעורים משא"כ ש"ש של ימינו, וכן שצורתה דומה לשעורים ולכן אינה כלאים עמם, ודו"ק. וכנראה שעליה או על א' מבני מינה כיוונו הרמב"ם ור"נ אב הישיבה. וכן כתב הר"נ אב הישיבה בטעם הדבר ששעורים וש"ש אינם כלאים וז"ל, מותר לזרעם יחד שכולם שעורים אלא שזה מחודד משני צדדין וזה מחודד מארבעה צדדין, עכ"ל, וברור שר"ל שהשעורה שיש לה ד' חודין היא השעורה הארבע טורית והיא שעורה סתם, ושיש לה ב' חודין היא ש"ש, והיא השעורה הדו טורית הדומה לשעורות הבר (וראיתי שכבר עמד על כך פליקס בהקדמתו לצומח וחי במשנה, ע"ש).

לעומתם רש"י במנחות ובפסחים (שם) ורגמ"ה במנחות פירשו אביינ"א בלע"ז והיא ש"ש של ימינו שעושים ממנה קואקר. וכן פי' הערוך (ערך שבל) בשם י"א, וכ"כ הרע"ב וכן כתבו רוב המפרשים. ועליהם יקשה מ"ש בירושלמי שהיא עשויה כשורה, והרי ידוע שמה שנקראת ש"ש בימינו אינה עשויה כשורה אלא כיעה או כזנב השועל וכמ"ש רש"י במנחות, ואולי

יפרשו עשויה כשורה כמו שמפרש בפני משה שהיא עשויה כשורה שהשכולת מצד אחד, וכוונתם על צורת הגידול של מינים מסוימים שבהם מסודרים כל הסעיפים בצדו האחד של הקנה שבגבעול הראשי ומתקבל יעה (או מכבד) חד צדדי (עיין צמחי המשנה לפלדמן עמוד 64) ובצורה זו היא דומה יותר לזנב השועל, אלא שיקשה עליהם מה דמיונה לשעורים, ואולי יפרשו מ"ש בירושלמי כלאים הנ"ל שיש שהלכו בהם אחר הפרי, אין הכוונה השכולת שתהיה צורתה דומה אלא הגרגרים שיהיו דומים בטבעם וכמו שכתב עליהם הרמב"ם בפירושו לכלאים וז"ל, (בנוסח הר' קאפח) והטופח, גרגרים לבנים עגולים קשים להשבר קרוב בטבעו לטבע השעורים (ובפירושו לטבול יום פ"א מ"ב כתב בפירוש שהוא ממין השעורים). ונקרא אצל הרופאים אלקרטמאן עכ"ל. (ובכל המילונים הערביים שראיתי הוא שמה של ש"ש של ימינו) וכל זה דחוק קצת, ברם שומה עלינו לישב דברי הראשונים בכל מה שנוכל.

והערוך בפ"א פירש טיגאל"ה והוא השם האיטלקי של צמח הסקאל"ה שנקרא היום שיפון בעברית החדשה, ויבואר להלן בס"ד. וק"ק על פי' זה, שהרי צמח זה אינו דומה לשעורים כלל לא בגידול ולא בצורת הגרגרים ולא במלענים. וצ"ע לע"ע שהרי לכל הדיעות של התנאים בירושלמי ש"ש שייכת לשעורים, ואם נרצה בכ"ז למצוא דמיון בין הסקאל"ה לדגן, הרי שרק לחטים נוכל לדמותה בקושי רב (עיין צמחי המשנה לפלדמן ע' 58).

ומ"ש אח"כ הכוסמין "אלעלם", הנה מצאתי בכתבי הרפואה לרמב"ם ח'נדרוס - כנדרוס (השעורה הרומית)

בספרדית אשקאליה ובערבית אלעלס ור"נ קריספיל פי' שהיא שעורת התבור, וקצת קשה על דבריו ששעורה הרומית הנקראת אשקאליה בספרדית היא דגן הספאלטא הנקרא בלשוננו כוסמת (מסוג חטה כמתבאר לקמן) ולא שעורת התבור, ואולי התכתיב אלעלס שבכתבי הרמב"ם הוא אלעלם שבפי' ר"נ אב הישיבה. ולא מצאתי כעת פירושו במילונים. ברם זה מצאתי שהוא עצמו בפירושו למנחות מפרש שכוסמין זה כרסנה וכמו שמתרגם רס"ג בפרשת וארא. ואין לתפוס על רס"ג שכרסנה בערבי' היא הכרשינא שמהוה מאכל בהמה שהרי בברד לא ציינה התורה מיני דגן דוקא, שהרי הפשתה שהוכתה עם השעורה ודאי שאינה דגן וא"כ גם הכוסמת שעם החטה אינה צריכה להתפרש דגן. ברם על ר"נ אב הישיבה קשה שמפרש כן על המשנה של ה' מיני דגן. וראיתי בנוה שלום על רס"ג שכתב שכן תירגם רס"ג בישעיה וכן תרגם ר"י בן ג'נאח, והם הכרשינים שנזכרו בחז"ל שמפטמין בהם הבהמות. אבל בספר אלכאפי שרש זרע כתב שזה מין חטים מדברי, עכ"ל. וכנראה שקשה לו על רס"ג מישעיה ששם נמנו מיני דגן ואיך מפרשם שהם קטניות, וע"ז אמר שראה בספר אלכאפי שפי' שהכוסמין המ מין חטים מדברי, ברם על רס"ג נשאר בקושיא.

והנה מצאנו בתרגום (שמות ט' ל"ב) והכוסמת - כונתיא. וכן (בישעיה כח כה) וכסמת - כונתין. ובש"ס דילן כוסמין - גולבא. ומשמע שבארמית בא"י נקראת הכוסמת כונתא, ובבבל גולבא. וזה השפיע גם על הערבית וכמ"ש בספר כתאב אלאצול לר"י (מתורגם מהוצאת ניובויער 327) בני

סוריא יכנוה אלכנית ובני עירק יקראוה אלגלבאן ע"כ (הובאו דבריו בערוך לקאהוט ערך כונתא) וגם בגמ' (מ"ק יג:)⁰²³⁴⁵⁶⁷ מצאנו כונתא דגן גמור הוא ופירש"י כונתא - כוסמין. וגם הערוך שם פ"י כוסמת תרגומו וכו', ור"ל כמו שבתרגום כונתא היא הכוסמת כן בגמ' אע"ג דאית לה שם אחר גולבא, ופשוט.

והנה לפי מה שכתב בנוה שלום בשמו שפירש כוסמת כרסנא א"כ צריכים אנו לומר שיש לה עוד שם מלבד אלכנית ואלגלבאן (וכבר כתב הרמב"ם בהקדמת ספרו ביאור שמות הרפואות שאותה רפואה יכולה להקרא בכינויים שונים באותה שפה בגלל הבדלי זמן ואיזור וכדו'). ובדורו של ר"י בן ג'אנח ז"ל עדיין היה ידוע שם זה וק"ו בדורו של רס"ג, ומהם הגיע הפירוש הזה לר"נ אב הישיבה. ואולי לזה התכוון בעל נוה שלום שראה בספר אלכאפי שהוא קדום או שהביא לשונות קדומים שהוא מין חטים מדברי, ור"ל הכרסנה הנ"ל. וממילא מתורצת הקושיא על רס"ג ואינו מצוי איתי כעת לבדוק הדבר. (וכעת כ"ג כסליו תשנ"ד הוברר הדבר בס"ד שראיתי בגוף ספר השרשים לר"י בן ג'אנח שכתב כסמת כרסנא, ובני סוריא יכנוה אלכנית, ובני עירק יקראוה אלגלבאן, והיום ד' שבט המציאו לי בס"ד צילום של אלכאפי שורש זרע וז"ל, כוסמין מבארים אותם כרסנה, והיא אינה הכרסנא המאכילים אותה לבקר וכו', אלא הם הגרעינים מאורכים וסדוקים כמו חיטים ושעורים וכו' והן סוג מן החיטים המדבריים, עכ"ל. וששתי ושמחתי).

ברם בזמן הרמב"ם נראה שלא השתמשו בשם כרסנה אלא לכרשינין, ולכן בחידושי הרמב"ם שבריש ספר מעשה רוקח כתב שהכוסמת אינה אותה שקורין בערבית אלכרסנה, והיא אותה שאובסין בה הבקר, אבל הוא גרגיר דומה לחטה זכרוהו הרופאים ואמרו שהוא למטה ממדרגת החטה ולמעלה מהשעורים ואמרו ששמו בבבלי כנית, וכן תי' אונקלוס ע"פ והחטה והכוסמת וחיטיא וכנתיא ושמו בערבי אלעלס, עכ"ל.

ובן ראיתי שפירש הרב אברהם בנו (של הרמב"ם) בפירושו על התורה הוצאת הר"ד ששון בפרשת בא והכוסמת וז"ל, שמה (בערבי) אלכנית כמו שביאר המתרגם (ובשם זה הובאה בין התרופות באותיות הכ"ף והתא"ו) והוא מין חטה שנקרא (בערבי) אלעלס, ומאמר המפרש ואלכרסנה שגיאה עכ"ל. ובהשקפה ראשונה בא לשלול פ"י רס"ג שכוסמת היא הכרסנה. ברם נלענ"ד שגם הוא שידע השפה הערבית על בוריה ידע שיש לה שם כרסנה (ואח"כ ראיתי במלון שבסוף ספר מראה הילדים שתרגם כנדרוס - כרסנה. וזה כמ"ש, ודו"ק) אלא שההמון אינם יודעים זאת, וכמו שכהיום במילונים מובא השם כרסנה על הכרשינין שבהם אובסים הבהמות ולכן הוצרך לבאר שאינה הכרסנה שאובסין בה הבקר אלא היא הגרגרים שנקראים אלעלס (ומכאן גם ראה שצ"ל בפ"י ר"נ אבי הישיבה אלעלס. ונלענ"ד שמקור הדברים בתשובת רש"ג הנ"ל ושם כתוב עלס).

אח"כ ראיתי בשו"ת איש מצליח (ח"ג או"ח סי' כ"ג) שהמחבר שאל משני בקיאים א' ישמעאלי ואחד עברי וענו לו אודות אלעלס, הישמעאלי שהוא גרעינין ארוכים דומים לחטים ונמצאים בארץ ימן

בערבית הם גרגרי חטת הספאלטה או גרגרי החטה הדו טורית וכדיבואר להלן בדעת רש"י ודעימיה בס"ד. וגם הם מתאימים למ"ש הרמב"ם שהם למטה מחטים ולמעלה משעורים.

ומצאנו שרש"י (בפסחים ובמנחות) ורגמ"ה (במנחות) והרע"ב (בכלאים) ועוד הרבה ראשונים מפרשים שהיא חיתת הספאלטה והיא ידועה ודומה מאד לחטה הדו גרגרית, ד"ש לה דמיון לחיטה בגרגרים ובטעם הקמח, וגם דמיון לשעורים בזה שהגרגרים מעורים ועטופים היטב במוצים כשעורים ואינם משתחררים בדיש רגיל, ויש שאומרים שהיא החטה הדו גרגרית (ע"י צומח וחי במשנה לפליקס, ולעף המובא בערוך השלם) ובאנציקלופדיה תלמודית (ח"ז עמוד רכ"ה) כתב שאף היא מכונה ספאלטה, ע"ש. וגם היא דומה לשעורים מצד הגרגרים אשר מעורים במוצים, ע"ש.

ולפירוש זה יובנו דברי הרמב"ם בפירוש המשנה (כלאים פ"א ה"א) שכוסמין ממיני החטים והיא החטה המדברית. (נלענ"ד שר"ל שדומה לחיטת הבר, ובאמת יש לה דמיון לחיטת הבר (אם החטה) ולפי מ"ש החוקרים היא מקורה) וכ"כ בחלה (פ"א מ"א) ובמנחות (פ"י מ"ז) והוא כפשט הברייתא בפסחים שכוסמין מין חטים. אח"כ ראיתי במילון של קוג'מן ערך כוסמת (א) אלעלס - סוג חיטה (ב) אלחנטה אלמכתסיה אלאצליה. (ג) אלחנטא אלסודא. וא"כ אלעלס הוא סוג חטה. ובזה צדק העברי (הנ"ל בשו"ת איש מצליח) ולכאורה סתירה בדברי הרמב"ם.

ונראה שמ"ש הרמב"ם שאמרו הרופאים שהוא למטה מן החטים, ר"ל אע"פ

(תימן) ע"כ. והעברי השיב סתם שהוא מין חטים, ע"ש. ומתוך דברי הרמב"ם (שבמעשה רוקח הנ"ל) משמע שהישמעאלי צודק שהרי כתב שהוא גרגיר דומה לחטים וכן¹ וזכרוהו הרופאים ואמרו שהוא למטה ממדרגת החיטה ולמעלה מהשעורים וכו', ודו"ק. והנה מתוך תיאור זה נראה שזה מתאים ביותר לדגן הספאלטא והוא הנקרא אשקאליה בטסניולית, ואולי מפני נדירותו באזורינו לא הכירוהו ולא ידעוהו היטב.

ובאמת ראיתי ביבין שמועה להרשב"צ (דף כ"ט:) שכתב וז"ל, והכוסמין² הם במלכות ארגון הרבה וראיתם שם דומים לחיטים אלא שהם יותר אדומים מהם ויותר דקים וארוכים, עכ"ל, והוא מבחינה בוטאנית מין דגן ממיני החיטה, והנה מה שכתבתי שאשקאליה בספרדית היא דגן הספאלטא לא ע"פ דמיון הלשון לספניולית של היום, אלא הרמב"ם דיבר בשפה האנדלוזית, וכמו שכ' מונטר בהקדמתו לכתבי הרפואה להרמב"ם. ושם בביאור שמות הרפואות מתרגם מונטר אשקאליה - (אסקאנה, אספלטא) וכנראה שברוב בקיאותו ידע שבאנדלוזית מתבטא הנון כמו הלמד (וכמו שבכמה דברים מתחלפות אותיות ל.מ.ג.ר.) וכן הוא נהגה בפירוש ר"ש שיריליאו ז"ל בכלאים וז"ל, כוסמין הוא מין שעולים הגרגרים שלא כסדר עד קשר א' ומשם חוזרין סדר אחר עד קשר אחר, ראשן של אלו בצד עיקרן של אלו וכן על זה הדרך אשקני"א בלע"ז, עכ"ל. (והוא תיאור חיתת הספאלטה אשר גם רש"י (ביחזקאל מ"ד כ') מתארה כן, וז"ל, כסום יכסמו, ככוסמת הזו שסדורים בשבולת ראשו של זה בצד עיקרו של ז'. משמו של ר' מנחם זצ"ל, עכ"ל) ואזי פירוש עלם

שהוא מין חטים וכמ"ש בפירוש המשניות עכ"ז דרגת הטיב שלו למטה מן החטים ולמעלה מן השעורים. וכן מתבאר מדברי המאירי (ריש חלה) וז"ל, וכוסמין הוא מין אחד ממוצע בין מין החיטים ומין השעורים אבל הוא ממין החטים עד שקורין לה חיטה מדברית, והוא נקרא בלע"ז אשפילטא, עכ"ל. וכך אנחנו צריכים לבאר דברי הרמב"ם בפי' המשנה שכתב כוסמין הם חטים מדבריות. וכ"כ בכפתור ופרח פנ"ו, כוסמין, חנטה בריא כלומר מדברית עכ"ל, ודו"ק.

וראיתי בתכלאל עץ חיים שתרגם כוסמין – עלט. שיפון – אלסאפה. ש"ש –

סנבלת אלתעלב והוא כמ"ש הר"נ אב הישיבה. ועוד ראיתי במילון קדום בלהג יהודי תימן (נדפס מחדש בספר שבטיאל ח"א) שתירגם כוסמין עלס, וכן בהליכות תימן להר"י קאפח עלס – כוסמין מבשלים אותם במים בקליפתן ובשעת האכילה קולפין אותם, עכ"ל. ומזה נודע לי שבתימן הכירו את העלס (וכמ"ש הישמעאלי באיש מצליח הנ"ל). ושאלתי זקנים מתימן ואמרו לי שהוא חטה ממש בטעמו ובצורתו אלא שהשבולת לא דומה לחטה, שהחטה ארבעה ארבעה גרגרים וגם רצופים והעלס שניים שניים ולא כ"כ רצופים, והמוץ לא יפרד אלא בטחינה. וגם הגרגרים דקים וקשים יותר וצבעם חום כהה-אדום, וזה מתאים לחטה הספאלטה, וכן תיארו בשו"ת איש מצליח ע"פ תירגום מהמילונים ע"ש. ובזה נרויח שהקבלה שהיתה ביד הרמב"ם בפי' כוסמין מתאימה לקבלה שהיתה ביד רגמ"ה ורש"י.

ומ"ש אח"כ והשיפון ואלסאפה, כן כתב גם בפירושו למנחות ע"ש. וכ"כ בעץ חיים הנ"ל ובמילון (שבטיאל) הנ"ל,

ובהליכות תימן וז"ל, סאפה – קלי שיפון ומעשהו כמעשה הטרוש (קלי שעורים) אלא שקל יותר להשיר קליפתו ממנו, ולא מצאתי כעת מי שמפרש מלה זאת, וגם במילונים לא מצאתיה. והרמב"ם בפירושו על כלים (פ"ט מ"ח) פירש שיפון – אלדוסר בערבית. וכן בחידושי הרמב"ם (שבראש ספר מעשה רוקח הנ"ל) וז"ל, ושיפון הוא הנקרא בערבי אלדוסר זכרוהו הרופאים ואמרו שהוא דומה לשעורים, עכ"ל. ובספרו ביאור לשמות הרפואות כתב דוסר הוא אלהרטאל מין ממיני התבואה הדומה לדגן, הוא נמנה בין מיניו, עכ"ל. (ומציין המו"ל לתשובות הגאונים לאספ' 12.179 ששם יש תשובה לר' שרירא גאון, ובה מבאר כמה שמות קשים בתלמוד, ושם מבאר ששיפון הוא דוסר. וכ"כ בכפתור ופרח פנ"ו בשם פי' אחר בל' ערבי וז"ל, שיפון אלדוסר, ופירשו הרופאים שהוא עשב שידמה עליו לעלה החיטה, אך הוא יותר רך, ולפריו שתיים או שלש מחיצות עכ"ל, וצ"ל דאע"ג דדומה לעלה חיטה עכ"ז באופן כללי דומה יותר לשעורים וכמ"ש הרמב"ם, ודו"ק).

ומדבריו למדנו שסתם דגן הוא חטים ושעורים וכל תבואה אחרת שאינה דומה לדגן לא נמנית בין מיניו, וברור שר"ל נמנית בין מיניו במשנה הנ"ל, דאלת"ה מה אכפת לנו מבחינה רפואית על איזה מין הרפואה נמנית. ועוד למדים אנחנו מדבריו שאע"פ שהוא רק דומה לדגן עכ"ז הוא נמנה בין מיניו, וצ"ל שהסיבה מפני שקמחו מחמיץ כדגן, ודמיונו הוא לשעורים וכמ"ש במעשה רוקח הנ"ל.

והנה מצאנו בספר הנ"ל, הרטמאן הוא אלקרטמאן אחד ממיני התבואה (ולא כתב שם דומה לדגן, ולא שנמנה בין

לשטח והביאו תמונות מקוריות של הצמחים ושמותם בערבית מקורית של ערביי המזרח (התיכון) ושם בכרך י"א תיאר את הצמח הנקרא בימינו ש"ש בשם חרטל עקים. ומזה רואים אנחנו שזהו חרטל עם שם לוואי, וכנראה שלזה התכוון הרמב"ם שאמר ומקורו הוא החרטל. ור"ל החרטל שבלי שם לוואי הוא מקורו של ההרטמאן שנקרא חרטל עקים, ודו"ק. ושם ראיתי שמתרגם את צמח הדגן שנקרא בימינו בן החטה בשם דוסר, וכנראה שהוא נקרא כן קרוב ללשון הארמית דישרא.

וכתב בערוך השלם לקאהוט (ערך דשר) שלדעתו הוא מלשון סורסי דושרא מין פסולת של שעורים (והוא בן החטה לפי הלע"ז) ובסוף דבריו הוכיח כן מלשון ערב דוסר ע"ש. ובערך שפן הוכיח כן מלשון הרמב"ם בכלים הנ"ל שכתב ששיפון הוא הדוסר והוא מין ממיני השעורים כפי שביארנו כמה פעמים עכ"ל. ומ"ש כפי שביארנו כמה פעמים, ר"ל שהשיפון ממין השעורים, ביאר כן הרמב"ם בפרוש המשניות דכלאים (והוא הנוסח הנכון ולא כפי נוסח הדפוס ששיפון הוא מין חטים ונמשכו אחריו פליקס והאנציקלופדיה התלמודית בטעות. ואף שאח"ה בערוך השלם מנסה לתרץ, אין אחר האמת כלום. עיין ברמב"ם הוצאת הר' קאפח ובאיש מצליח הנ"ל) ובחלה (פ"א מ"א) ובנדרים (פ"ז מ"ב). וכך צריך לפרש דבריו שאינו מין שעורים ממש כמו הש"ש, אלא מין הקרוב אל השעורים, ובהיותו והוא מחמיץ ועיסתו דומה לעיסת השעורים נחשב על השעורים.

ולענין כלאים, בהיות ודמיונו החיצוני הוא לכוסמין לכן אינו כלאים עמם

מיניו, ש"מ שאינו דומה לא לשעורים ולא לחטים, ובאמת הוא מה שקרוי בימינו ש"ש ואינו דומה כנ"ל ועוד ש"מ שאינו מחמיץ) והמקור שלו לאחרטל עכ"ל. ויש כאן כמה אפשרויות (להבין, א) שמקורו של ההרטמאן, דהיינו מוצאו הבוטאני הקדום הוא החרטל, דהיינו הדוסר, וא"כ הדוסר אינו מין חטים וגם לא מין שעורים אלא מין ביניים אשר ממנו התפתח במשך הזמן ההרטמאן. (ב) ההרטמאן הוא הגרגיר של הצמח והוא גם נקרא אלקורטמאן, ומקורו דהיינו שם הצמח שממנו יצא הוא החרטל, וצ"ל ששני מיני חרטל יש, אחד שיוצא ממנו ההרטמאן, ואחד שהוא הדוסר, וברור שאין הכוונה שהוא הוא ההרטמאן והוא הדוסר, דא"כ הו"ל להרמב"ם לומר בקצרה הרטמאן הוא הדוסר וכו', וכשחפשתי במילונים לא מצאתי.

ומ"ש העברי (שבשו"ת איש מצליח הנ"ל) דוסר נקראת בערבי זואן ושילם, והיא מן הגרעינים המתערב בזריעה עם הדגן וגורם היזקים גדולים. והנה מלבד מה שדבריו מוכחשים מעצמם שחז"ל זכרוהו (השיפון) עם התבואה המועילה ולא המזקת (וכמ"ש באיש מצליח שם), הרי הר"נ אב הישיבה בפ"י השני וגם הרמב"ם בכלאים פירשו הזונין זואן, והוא ידוע כתבואה מזיקה בשדות החטה, ובהיותו והגרגיר דומה לחטה אינו כלאים עם החטה. ובמלונים שראיתי כתוב אלזואן הוא אלג'ואדר והוא אלשילם, והוא גרגרים מזיקים העולים עם התבואה, ע"כ. וכנראה שהתחלף לעברי הנ"ל אלדוסר באלג'ואדר ופשוט.

אח"כ חפשתי בספר החי והצומח של ארץ ישראל (בהוצאת משרד הבטחון ובעריכת מומחים בעלי ידע רב ושיצאו

וכנ"ל. או בהיות וגרעיניו דומים לגריני הכוסמין אינו כלאים עמם, וכמ"ש לעיל בדמיון גרעיני הזונין עם החטים שאע"פ שהשיבולת לא דומה אינם כלאים זב"ז משום שהלכו אחרי הפרי. ומצאתי בשו"ת זבחי צדק (ח"ג סי' מ"ג) שהביא ה' מיני דגן וכתב שחטים ושעורים ידועים וגם שבולת שועל ידועה והיא הנקראת בערבי דוסר (ונלענ"ד שנתחלף לו ש"ש בשיפון שהרי הרמב"ם כתב אלדוסר על השיפון. וכן העיר המגיה בשו"ת איש מצליח הנ"ל) ובעירנו ימצא ממנו הרבה וראינוהו כמה פעמים זרוע עם החטים וכשאנחנו עושים חטים לשמורה, רואים אותו מעורב עם שבלים של החטים אבל כשקוצרים החטים וזורים אותם הוא יתייבש וילך עם המוץ וקורין אותו דוסר, עכ"ל. והנה תיאור זה מתאים ביותר לתיאור בן החיטה שאותו מוצאים בין החטים, ובכ"ז בזמן הקצירה הוא מתרוקן מגרגריו וכל מה שנשאר ממנו ונקצר עם החטה הם שבולים ריקות, ולכן הוא הולך עם המוץ. ברם הזון הנ"ל אדרבה הוא נקצר עם החטה, ואחרי הדיש קשה מאד לברור את גרגריו מבין גרגרי החטה שמעורב בהם וא"כ בודאי שלא אליו התכוון המחבר שנקרא דוסר. ולפ"ז יוצא שגם בבגדאד הוא נקרא דוסר והכירוהו שם, אבל כיום אין מי שמכירו ששאלתי זקנים מופלגים מבני בבל ולא הכירוהו.

א"א שיקשה לנו לפרש כן שהרי מתוך המציאות רואים אנחנו שאין כיום שום מדינה שמגדלים בה את בן החטה באופן תרבותי, וגם בעבר אין שום מקור המעיד שגידלוהו באופן תרבותי, ואף שבכל ספרי הבוטאניקה יש דעה אחידה שיש לבן החטה חלק ביצירת

החטה התרבותית, ברם הכללתו במיני הדגן ע"י חז"ל יש בה משמעות שהשיפון היה מתורבת (ואף שאין זה הכרח שהרי סו"ס כתב הרמב"ם שהוא ממין השעורים המדברי, ברם כד דייקנן בזה שפיר נראה שאין כוונת הרמב"ם מדברי ממש, שהרי גם על הכוסמין כתב כן, ומהפסוק משמע שהוא דבר הנזרע ע"י בני אדם, וכן מהירושלמי שלומד כל המינים מהפסוק בישעיה משמע שהם מינים הנזרעים, ודו"ק).

ובהיותי נבון בזה הגיע לידי כך י"ב של הספר החי והצומח של א"י הנ"ל, ושם כתב שצמח הסקאלה הנקרא כהיום שיפון נקרא בערבי ח'רטאל בלי שם לוואי וגם נקרא שופאן, וא"כ אפשר שמה שכתב הרמב"ם שדוסר הוא אחרטל התכוון עליו שגם הוא לא חטה ממש ולא שעורה ממש, ויותר קרוב אל החטה מבחינה בוטאנית. ואולי בזמנו של הרמב"ם גרגריו נקראים דוסר, ושבלתו דומה מאד לשבולת חטת הספאלטה או החטה הדו גרגרית המזוהה ככוסמין כנ"ל, ולכן אינם כלאים זב"ז ובכללות דמיונו החיצוני נוטה לשעורים ולכן נקראים שעורים מדבריים.

ובאיש מצליח הנ"ל הביא מהמילונים ששמו בערבית שעיר אלנבי דהיינו מיוחס בלשון לשעורים, וכמ"ש הרמב"ם על אלעלס שהוא שעיר אלרומי, דהיינו השעורה הרומית דהיינו מחמת דמיונו החיצוני הכללי לשעורים, וגם הוא מתאים לתיאור של הזבחי צדק בהיות ובאיזורי אסיא הוא מופיע כעשב רע בשדות החטה, וגם הוא מפרק את הגרגרים לפני הבשלת החטה כך שבזמן

הדיש והזריה הוא עף עם המוץ. ובזה נרויח עוד שהקבלה שהיתה ביד הרמב"ם זהה לקבלה שהיתה ביד רגמ"ה ורש"י וכדלהלן.

הנה רש"י בפסחים ובמנחות הנ"ל כתב, שיפון שייגל"א בלע"ז, וכ"ה בפ"י רגמ"ה, ובפ"י הרע"ב, וכן פ"י הרא"ש בכלאים, והוא צמח הסקאלה שנקרא גם היום שיפון. והנה המזהים נחלקו בדבר ודחו ויהוי זה בטענה שלא גידלו את הצמח הזה בא"י, ולכן בחרו לפרש שיפון חטת הספאלטה וכמו שמפרש הערוך, ואז הוקשה להם א"כ מה יפרשו בכוסמין, ועל כן פירש לעוו הכוסמין הם החיטה הדו גרגרית (ובאנציקלופדיה הכללית כתוב שלדעת רוב החוקרים היא הספאלטה שבס' יון ורומא העתיקים, והספאלטה של היום מאוחרת יותר) והשיפון חטת הספאלטה וכן הסכים עמו פליקס בספר הצומח וחי במשנה, ומפרש שבהיות ואינם כלאים זב"ז ש"מ שהם מין א', ורק לענין הטעם הספאלטה גרוע ולכן אינו מצטרף עם חטים אלא עם השעורים.

והנה ביאורו מתקבל יפה בהסבר שיטת הערוך, ובדוחק אפשר לפרש כן גם בדעת הרמב"ם, וכמו שראיתי שפירש מונטר בביאור שמות הרפואות של הרמב"ם, על העלס פירש כוסמת - חטת הספאלטה. ועל הדוסר פירש שיפון - (דשרא) חטת אותם (ספאלטה). ור"ל מין אחר ממיני הספאלטה, ודו"ק. אלא שלא מצאתי בשום מילון תרגום דוסר על חטת הספאלטה. (ורק זאת מצאתי באבודרהם בדיני המצה, ששיפון כתב בערוך שקורין אותו בערבי דוסר ובלע"ז אשפילטא, ע"ש.

ובערוך דילן ליתא). ברם אין לא ראינו ראייה לדחות פ"י מכל וכל. אלא שאם נפרש כמוהו אזי לא יתאים לתיאור של דוסר שבזבחי צדק הנ"ל, אך מה נענה על פירש"י ודעימיהו, שבדבריהם ברור מעל לכל ספק שכוונתם על צמח הסקאלה.

ומצאתי בצמחי המשנה לפלדמן שהחוקר אהרנסון מצא ברמת הגולן ובמורדות החרמון את צמח הסקאלה ושאנשי המקום מכירים אותו ושמו שיפון בפיהם. (ורמזו לדבריו באנציקלופדיה תלמודית ח"ז עמוד רכ"ה ערך שיפון) ובספר החי והצומח של ארץ ישראל הנ"ל כתב שנקרא שמו בפ"י הערבים ח'רטל וגם שופאן והוא שיבוש משיפון ושגם הוא שאוב מיוונית סופון או סיפונון וא"כ מסתבר שגידלוהו ברמת הגולן בתקופת חז"ל ואולי גם בגליל עד שחרבה הארץ ואז הופסק גידולו באזורינו כליל, ואולי היתה תקופה שהוא נקרא אלסאפה שגם לזה יש קשר לשוני עם שיפון או סופון, וא"כ גם הר"נ אב הישיבה התכוון עליו.

לפיכך. החטה היא הנקראת בערבי חנטה. וגם בר, וגם קמח, ויש בה הרבה מינים וכולם בשם חטה יקראון ובזה אין ספק כלל.

השעורה. היא הנקראת שעיר בלא שם לואי וגם בה יש מינים הרבה וכולם בשם שעורה יקראון ובזה אין ספק כלל.

הכוסמין. הם מיני החטים הדו גרגריים שבהיות והבדל יש בינם לחטים שגרגיריהם מעורים במוצים, וגם טעמם פחות טוב מהחטים נחשבים כמין בפני עצמו. והם הנקראים ח'נדרוס. ועלס.

ואלשעיר ^{העיר} אלרומי בערבי ובלועזית נחשבים על סוגי הספאלטה וגם בזה אין ספק.

השיפון. הוא הנקרא חרטל, וגם שופאן בערבי וכנראה שגרגריו נקראים דוסר והוא הצמח שנקרא בלועזית סקאלה. (ואף הערוך שפירש שיפון אספאלטה מורה שהסקאלה הוא מין דגן שמפרש שהוא הש"ש). והוא הנקרא בערבי של צפון אפריקה ^{העיר} שעיר אלנבי, ובזה ישנה קבלה של רוב ככל הראשונים, וא"כ גם בזה אין ספק.

שבולת שועל. לפי הר"נ אב הישיבה (ומסתבר שזה גם לרמב"ם וכנ"ל) היא השעורה הדו טורית וזה הפירוש המתקבל ביותר כנ"ל. ואף שלכאורה הוא שעורה ממש, בכ"ז ישנם הבדלים שונים, ולכן הם נחשבים גם כיום ע"י רוב הבוטניקאים כשני סוגים ומשתמשים בהם במיוחד לתעשיית הבירה והלתת. וראיתי שגם פליקס בצומח וחי במשנה מקבל זיהוי זה.

ולפי' א' שבערוך הוא צמח הסקאלה הנ"ל, וכנראה שהמפרשים כן היה קשה עליהם לפרש שהוא הצמח הנקרא בימינו ש"ש מחמת הקושיות שהקשינו לעיל, ועוד סיבה משום שקשה לקרוא שבולת לצורתו שהיא כמו יעה או מכבד, וזו כנראה הסיבה שכמה ממפרשי הירושלמי כמו הרא"ף והפי' הקצר ועוד, אף שפירשו כמו רש"י כוסמין שפילט"א ושיפון סיגל"א, על ש"ש לא פירשו אווינ"א אלא העתיקו לשון הרמב"ם שהיא מין ממיני השעורים המדבריות, ודו"ק. ונלע"ד שזאת גם הסיבה שמהריב"מ צ"ב פי' לכלאים שם אף שפירש כוסמין איספילטא, ושיפון סיקרא (נ"ל דצ"ל

סיקלא, או התחלפות ל. ר. ודו"ק) עכ"ז לא פירש ש"ש אווינ"א אף שראה את הערוך ומעתיקו דילג קטע זה, ופירש ש"ש אישפיקא בולפי (שהוא תרגום מילולי של שיכולת שועל. ואולי הכיר סוג שעורה שנקראת בל' עתיקה כן ובה"י), ודו"ק.

ומל"בד זאת מכל המקורות ההסטוריים משמע שלא גידלו צמח זה במזרח התיכון ולפחות לא היהודים (עיין בערכו בצמחי המשנה לפלדמן ובעוד ספרים) ואף שגם על צמח הסקאלה טוענים כך וכן משמע מהגהת א"ב בערוך ערך שפן ששיפון בלשון המשנה הוא מין דגן אשר ממנו בכל ארצות הצפון עושים פת מדי יום ביום, ורגילים לאכלו יותר מפת חטים, עכ"ל. וכן בימינו הוא גידול דגני צפוני ולא מגדלים אותו במזרח התיכון, כבר כתבנו לעיל שאפשר שגדלוהו ברמת הגולן שגם כיום הוא מצוי שם בצורת בר. ובהיותו והקבלה עליו מפי רוב ככל הראשונים א"כ ודאי ששייך לה' מיני דגן, ודו"ק.

ולפי' רש"י ורגמ"ה ודעמיהו היא הצמח שנקרא בימינו שבולת שועל, והנה בזה נכנסים אנחנו לספק מה יסבור כל אחד מהפוסקים הנ"ל בענינה של ש"ש דחבריה. וברור לענ"ד בלי שום ספק שגם רש"י ודעימיה יודו לר"נ אב הישיבה שהשעורה הדו טורית מחמיצה ונחשבת על ה' מיני דגן בהיותו והיא שעורה ממש מכל הבחינות ובודאי שהיא קרובה לשעורים יותר מן השיפון והש"ש, אלא שהר"נ אב הישיבה והרמב"ם והערוך מה יענו על דבר זה בש"ש שלפי רש"י ודעימיה, הרי אין צמח זה דומה לשעורים לא במראה השבולת ולא במראה הגרגרים וגם לא בטעם, וגם מבחינה בוטאנית אינו שייך לחטים או לשעורים

שהרי החטים והשעורים וגם השיפון וגם בן החטה הנ"ל שייכים לשבט השעורניים שבדגנים, משא"כ ש"ש זאת היא שבט בפני עצמה. ונלענ"ד שטוב לחוש לחימוץ ולא לאכלם בפסת, ומאידך גיסא לא להשתמש בפת שלה למצה ולהפריש ממנה חלה בלא ברכה ולברך על הפת שהנ"ב. ועל הקואקר שעושים ממנה תלוי במחלוקת הפוסקים, אם יברך בפה"א או שהנ"ב, ויבואר להלן בס"ד. ואם אוכל שיעור ברכה אחרונה יאכלם בתוך הסעודה של פת גמור ויפטרם ^{אוצר החכמה} בבהמ"ז.

וכמו כן יש להסתפק בבן החטה הנ"ל ^{אוצר החכמה} בהיות וגם הוא נקרא דוסר בערבי וגם שייך לשבט השעורניים הנ"ל, וכאן מוסיף אני להספק בזונוין וכן מספק השואל במשחא דרבנותא סי' תס"ז ס"ט, ולמשיב פשיטא שהוא מין אחר ואינו מחמיץ ועי' כה"ח שם ס"ק פ"ט, שהרי נאמר עליהם בתרומות (פ"ב מ"ו) שאין תורמין מהן על החטים מפני שאינם אוכל, ש"מ שאם היו אוכל היו תורמין מהן על החטים, א"כ הם מינם, ולפי"ז מחמיצים הם, וכן משמע מפשטות הירושלמי בכלאים שאמר זונין מין חטים הן אלא שהפירות מזונין. וגם הוא נמנה על שבט השעורניים.

וכתב החיד"א במחזיק ברכה (סי' תס"ז אות ט') שזונין חטים ממש לענין חמץ מטעם הנ"ל ע"ש, וכתב שכן דעת מהר"י עיאש בספר בית יהודה דפק"ח, ולכן אסר מין שנקרא בראקה בערבי שלדעתו הוא הזונין של המשנה (אלא שיש מין בראקה שונה בצורתו וגודל עם האורז והוא מותר) וכ"כ הערוך השלחן אות ו'. אלא שאין כ"כ נ"מ להלכה

ולמעשה בהיות ולא משתמשים בו לאכילה בשום מקום, וכמו כן כל שאר המינים השייכים לסוג חטה או הקרובים אליה מבחינה מיונית ושייכים לשבט השעורניים אינם ראויים לאכילה, ולכן אין נ"מ למעשה.

ובהכ"ל אות הגנטיות שנעשות ע"י המדענים, אזי אם התוצאה היא חטה ממש אלא שיש לה תכונות מסוימות מהמין המוכלא אזי דינה כחטה, ואם התוצאה היא מין ביניים או חדש לגמרי אזי נכנס גם הוא לבית הספק, ויש להחמיר כנ"ל. וכמו כן כל שאר המינים השייכים לסוג שעורה או הקרובים אליה מבחינה מיונית ושייכים לשבט השעורניים יש ספק הנ"ל ויש להחמיר כנ"ל. ^{1224507 תורה}

ונלענ"ד להחמיר כנ"ל, אע"ג דלכאורה איכא למימר פוק חזי מאי עמא ^{1224507 תורה} דבר ומאז נתפשט פירש"י על הש"ס שפירש ש"ש אוינ"א פירשו כן כל המפרשים שבאו אחריו, ובהיות ובאירופה גדלו את ש"ש זאת גם הראו כן לתלמידים עד אשר נקבע שם זה עליה. ברם הספרדים תושבי ארצות ערב לא הכירוה ולא ידעוה, ועל כן כתב מהר"י חאגי"ז (בשו"ת הלכות קטנות ח"א סי' קי"ב) דלא בקיאנין מהו כוסמין ומהו שיפון (ואף שלא כתב גם ש"ש, פשוט הוא שכלל גם ש"ש בספק, דאי הבין את לעזי רש"י א"כ בקיא גם בשאר, ומדכתב שאין אנו בקיאים ש"מ דלא מבין לעזי רש"י וא"כ ה"ה ש"ש, ודו"ק) וכתב ע"ז החיד"א (בשו"ת חיים שאל ח"ב סי' מ"ז) שבערי אשכנז בקיאי בכל ה' מיני דגן, ומידי עוברי בנערוותי שם הביאו לי כוסמין וש"ש ושיפון והם מינים אחרים ע"ש, ואח"כ הביא שהרמב"ם במעשה רוקח הנ"ל כבר ביאר שמותם בערבי ובהיות

[1234567]

והלשון הערבית של הרמב"ם לא היתה ידועה בזמנו חשב שכל המינים מתאימים למה שהראו לו בארופה. ומתוך דבריו שאמר מינים אחרים משמע שגם הכוסמת שהראו לו לא היתה חטה אלא הקטנית שנקראת (גראצ'קה) כן בימינו (ויבואר להלן בס"ד) שהוא מין אחר, ודבר זה השפיע גם על העברית המדוברת שאע"פ שהחוקרים הטילו ספק בזיהויה, עכ"ז כבש שם זה את שפת הדיבור. ברם בהגלות נגלות דברי הרמב"ם והר"נ אב הישיבה וגם לערוך בפירוש הראשון נדחה זיהוי זה, א"כ איכא למיחש לענין ברכה ולא לברך על הפרשת חלה מקמתה ולא לברך על לחמה אלא שנ"ב, וכנ"ל.

[1234567]

והנה מצאנו דבר דומה בכוסמת שמלפני מאתיים עד ארבע מאות שנה היו נוהגים באירופה לקרוא כוסמת למין שנקרא פגופירון ובאידיש נקרא גריק"א או גרצ'ק"ה וכן ראיתי בכמה משניות מתורגמות לע"ט. וכן ראיתי בכמה חומשין מתרגם בפ' וארא את הכוסמת. וכן ראיתי בישיעה וביתחזקאל. וזה השפיע על העם עד שגם המלמדים למדו כן בת"ת.

ובמילונים הישנים מופיעה הכוסמת בזיהוי הגריק"א עד שגם בספר בני חי במילון שבסופו תרגם כך את הכוסמת והיום בשפת הדיבור קשה מאד לשנותה וגם במילונים החדשים מעמידים כוסמת בשני פרושים (א) ספאלטה. (ב) הגריק"א הזאת (ועיין בספר הלכה ח"א לר"נ הופנר. ובצומח וחי במשנה לפליקס ובצמחי המשנה לפלדמן) וגם במלון הערבי (אלמונג'ד הנ"ל)

שכתב בתרגום הג' אלחנטא אלטודא, חפשנו שם בערך זה ומצאנו שהוא שמה של הגריק"א ולכן הוצרך המהר"מ מלובלין בשו"ת סי' ע"ח לכתוב שהטטרק"י שקורין היידיין היא קטנית ולא דגן (הו"ד במ"א ופר"ח וח"י וא"ר [1234567] ועוד).

[1234567]

ובתב המ"ב שהוא מ"ש אצלנו גריק"א, והמתרגם בהוצאת בלום תרגם כוסמת ובסוגריים פירש שזה מין קטנית ואינה דגן ואינה הכוסמת שבה מיני דגן. ועיין הערת הגרא"י אונטרמן ז"ל (במשניות קהתי חלה פ"א מ"א) ע"ז, ודו"ק. וברור הוא שאין מביאין ראיה מזה אף דאיכא למימר פוק חזי מאי עמא דבר, דברור שהוא טעות, ה"ה לענין ש"ש שאע"פ שכך שמה בפ"י העם עכ"ז איכא למיחש לראשונים הנ"ל. ואף אם נמצא מקום שנהגו לאפות מצות לפסח מקמחה (עד עתה לא מצאתי בשום ספר מנהג כזה, ורק מצאתי שהאיכרים בסקוטלנד היו אופים לעיתים רחוקות לחם מקמחה) יש לנו לתלות שמנהג זה היה מחוסר ידיעה שהרבה ראשונים מפרשים שהש"ש אינה האוינא.

וכבר מצאנו דחשו לכך קמאי, והוא דאיתא בחי' הריטב"א (בפסחים ל"ה) וז"ל, שיפון פירש"י שג"ל ויש שקורין סינטיין (ר"ל שבצרפתית שמו שיג"ל - סיגאל"א ובספאניולית שמו סינטיין - סינטינו ודו"ק) ויש שהיו מפרשים אותו שהוא פריצ"ו (-פניצ"ו בהחלפת רג. ודו"ק) וכתב הרי"ט בשם רבו הרא"ה שקיבל מגדולים וחכמים כי פריצו מין דוחן ואינו מחמיץ, ונקטינן לחומרא שאין יוצאין בו, וגם שיש בו משום חמץ, עכ"ל ע"ש. הא

כשיעור יאכלנו בתוך הסעודה ויפטרנו בבהמ"ז ע"ש, ודו"ק. ושם מקביל את הספק בברכות לספק בחמץ ע"ש. ומסתבר שלכל הספקות דינם שוה וכמ"ש אנא עבדא לעיל דהיינו חמץ, ברכות, חלה, חדש, ופשוט.

ונתחיל ממאי דסליקנא מיניה, והוא התירס, דבר ברור הוא שמקורו הוא אמריקה ועל כן בודאי לא הוזכר במשנה ובהיות ולאחר גילוי אמריקה הגיע לאסיה ולאירופה ניסו לתת לו שם ע"פ ענינו או צורתו, ובהיות וצורתו קרובה לצורת הדורא שהיא הסורגום קיבל גם הוא את שמה. ובמלונים הערביים דורה סתם היא הסורגום ונקראת גם דורא עויג'א. ודורא צפרא (=צהובה) הוא התירס ונקרא גם דורא שאמיה, וגם דורא פרנג'יה (=של ארץ המערב). והוא מין דגן טרוקיא מאי"ז בלע"ז.

המעמר צד 53) ונקרא גם (צ'ורא) פסגולה (ערניץ, ראה מילון לבן יעקב ערך פסגולה) ויש מקומות שקראוהו קוטאני"א צפרא (=קטנית צהובה דהיינו תירס. הערת המגיה בשו"ת איש מצליח ח"ג סי' כ"ג הנ"ל) וגם עביד"ה, ויש מקומות שקראוהו טבול"א, ויש מקומות שקראוהו גרא"ן טורקו (=גרעין מערי טורקיה. שדי חמד ח"ח ע' 490). ויש מקומות שקראוהו טריגו די מצרים (=חטה מצרית. לב חיים ח"ג סי' מט) ויש שקראוהו מיטי"ר בוגאד"י (=חטים הבאים ממצרים. שדי חמד שם) ויש שקראוהו טירקש"ע ויי"ץ (=חיטי תוגרמה - טורקיא. שדי חמד שם והמתרגם במ"ב ועוד) ונקרא קאקערוזו (שדי חמד שם עמוד 335 ומ"ב תנ"ג סק"ד) ונקרא קאגירוטיו (שדי חמד שם) והוא הנקרא בלשון ישמעאלית (טורקית) טסארי דארי (דארי=דוחן - ור"ל מין דוחן. לב חיים שם)

קחזינן שחשש לדעת הי"מ אף שרוב הראשונים פירשו שהפניצ"ו הוא הדוחן. וכדיבואר להלן.

הערה

ובן מצאנו בשו"ת הלכות קטנות (סי' קי"ב) שנשאל מה דין הדורא שנקראת באיטליה פורמינטון בפסח, מאחר ואין אנחנו בקיאים מהו כוסמין ושיפון, והשיב שדורא הוא מין קטנית גרעינים עגולים ואין יודעים מה הוא (ר"ל שאפשר שהוא מין דגן) ופשוט לה מדברי התוס' (חולין ס"ג ד"ה ודילמא) דחוששים לכל עוף שלא יודעים אם הוא טהור אף שמינים הטמאים הם מיעוט משום דהוי מיעוטא דשכיח, וא"כ גם מיני דגן אע"פ שהם ה' בלבד בכ"ז חוששים לכל הדומה להם משום דהווי מיעוט דשכיח עד שיתברר מה טיבם, עכת"ד ע"ש. וחשש לסברתו הרב ז"א (ח"ג סי' מ"ח ע"ש).

ובן מצאנו שהר"ח פלאג"י (בכף החיים סי' כ"ג אות י"ז) כתב שעל מין חטים של מצרים (תרגום של טריגו די מצרים. והוא התירס ולא הדורא כמו שכתבו בכה"ח הוצאת מרכז קרנות החסד. וברור) אין לברך המוציא ובהמ"ז ולא במ"מ ומעין ג' אלא יאכל ממנו אחר שאוכל פת כאורחיה בתוך הסעודה, וציין לספרו לב חיים ח"ב ע"ש, ומזה משמע שגם הוא חשש לספק שמא בכ"ז הוא מה' המינים, ולכן משום ספק ברכות להקל יאכלנו בתוך הסעודה, ואף שאם יברך עליו שהנ"ב יצא, מ"מ לגבי ברכה אחרונה ספק הוא. וכמו שכתב בספר טהרת המים (בשירי טהרה מערכת ב' אות מ"ט) לגבי מין שנקרא בלשונם איספיג"ה שספק הוא אי הוי דגן או קטנית וע"כ יברך עליו תחילה שהנ"ב, ולגבי ברכה אחרונה אם חושב לאכול

ונקרא מאיאי"ס שהוא בל"א טירקישין באיי"ץ (טריגו דילה טורקיה) ובל"ס טריגו די אינדיא. ואצלנו קוקורון (רוח חיים סי' תנ"ג) ונקרא גם פורמאנטוני (שדי חמד שם). ונקרא גם רומי (הליכות תימן עמוד 330). כתבתי את כל שמותיו בכדי למנוע הבנה שיש מחלוקת בפוסקים. והנה כל הפוסקים הנ"ל החליטו שהוא מין קטנית. וגם מהר"ח פלאגי (בלב חיים הנ"ל) ס"ל שהוא קטנית וברכתו בפה"א ולחם שעושים מקמחו שהכל, וברכה אחרונה בנ"ר ע"ש. וכן פשוט בכל האחרונים (ורק לגבי לחם שלו י"א שהכל כנ"ל, וי"א בפה"א מדנטעי ליה אדעתא דהכי ואכמ"ל). וצ"ל שמ"ש הוא בכה"ח לאו דוקא, ועיקר כוונתו לדחות דברי האומר לברך עליו המוציא ובה"מ ומזונות ומעין ג' (ומה שציין ללב חיים ח"ב, ט"ס וצ"ל ח"ג).

והנה בהיות ובדברים האלה יש חידוש גדול הנוגע להלכה בעיקר ענין שכולת שועל, ותקעתי עצמי לדבר הלכה בהיות ונשאלתי בזה ממי שזקוק לזה הלכה למעשה, דברתי בזה עם כמה ידידים ועמיתים ונתתי להם את צילום כת"י של התשובה וקבלתי כמה תגובות.

ראשונה על מה שהזכרתי את הצומח וחי במשנה בתוך דברי, והרי הגר"י מרצבך "בהנאמן" תשכ"ז גליון ל"ד (אח"כ הומצא לידי צילום המאמר מתוך ספר עלי יונה) וקיצור הדברים הוא שאין לחוק על ספר לתלמיד, מראה, פירוש, או זיהוי מדעי, כאילו הוא היחיד והאמיתי, וביחוד אם זה נגד המקובל לפרש או

לזהות מדורי דורות, ועוד להגדיל המדורה לכתוב הפי' המקובל במדור בפני עצמו בשם ספקות וזיהויים מטעים.

ואע"ן ואומר שגם אנא עבדא ס"ל כן, ולענ"ד צריך להראות לילד את הזיהוי לפי מה שמפרשים המפרשים, זה לרש"י ודעימיה וזה להרמב"ם ודעימיה וכדומה, וכן נהגתי אנא עבדא שהבאתי כל הפרושים ולא השתמשתי בהוכחות מדעיות והצגתי הדברים כהוייתן לפני הקורא, וגם מה שהבאתי מהצומח וחי במשנה הם דברים פשוטים בדרך לימוד הש"ס.

ועוד כתב שם שחושש שמא בדור הבא יתירו תבשיל ש"ש בפסח, עש"ב. ואדרבה כל הקורא בדברי עיניו תחזינה מישרים שלדעת רוב הראשונים הש"ש היא האויני"א, ורק לחומרא לחוש לדעת הרמב"ם ודעימיה, וברור בס"ד.

שניה קבלתי מאמר של הר"י אפרתי הי"ו "מהליכות שדה" שבט תשמ"ט, ושם הוא מביא את דברי הגר"י מרצבך הנ"ל, וכן מש"כ הרב שרגא קרייזלר בשערי ציון שמסיק לגבי ברכה שאין לברך על תבשיל קוואקר במ"מ (וזה כמסקנתי כאן) ועל זה מעיר שגם אם היה מתעורר הספק עכשיו היינו צריכים לקבוע ששכולת שועל היא כרש"י ורגמ"ה ודעימיהו, והוא ע"פ מש"כ החזו"א באגרותיו (ח"ב אגרת כ"ג) שאין לסמוך בעניני הלכה על מציאות חדשות רק על ספרי הפוסקים שנמסרו מדור לדור בלא הפסק, ע"ש.

הנה אנא עבדא לא סמכתי על מציאות חדשות אלא על פי' הרמב"ם המסור מדור לדור ועל הספר כפתור ופרח ועל

המעשה רוקח ועוד ועוד, ולא כתבתי הדבר כמחליט, אלא שיש לחוש לדברי הראשונים וכמו שכתבו פוסקים ראשונים ואחרונים שחשו בכגון דא. ועוד הוכחתי בס"ד שפי' מקובל אינו מנהג ואין עליו דין קבלה והוראה, ובעת אשר יתברר שיש פי' אחרים בראשונים אזי הוי ככל הספקות, ורק מנהג מעשי בפועל נקרא מנהג וקבלה, וכלשון הרמב"ם (פ"י משמיטה ויובל) שהקבלה והמעשה עמודים כגדולים בהוראה הם ובהם ראוי להתלות, עכ"ל.

ש"ל ישיבת. קבלתי מאמר תגובה של פליקס בהליכות שדה סיון תשמ"ט על

1234567 תחילת

מאמר הנ"ל של הר"י אפרתי, ובאמת שם דן המחבר בהוכחות בדרך המדע, ברם אנא עבדא לא הבאתי במאמרי שום ענין ממה שכתב שם מלבד הענין שלא גודלה בארץ, וזאת מבחינת "לחם הארץ" ולא מבחינת מדעית כלל, וא"כ מש"כ מערכת הליכות השדה בסוף התגובה הנ"ל לא נוגד את דברי בס"ד. ודברי אלה ינתנו לבקורת גדולי מורי הוראה בישראל בעזרת ה' וישועתו, וצור ישראל יצילנו משגיאות ומתורתו יראנו נפלאות, אמן כן יהי רצון.

הלכ"ד הצב"י עבד לעובדי ד' יוסף עזרא וליכה יצ"ו

אוצר החכמה

תפארת

סימן קב

דיוקים ודקדוקים בהגדה

א. בנוסח הקידוש שבהגדה של פסח נפלה טעות מצערת וצריך להגיה, והוא שבסוף הקידוש כתוב (בשבת: ושבתות ו) מועדי קדשך, וצריך לתקן כך (בשבת: ושבתות) ומועדי קדשך, שכשם שאומרים ושבתות בויו החיבור, ה"ה כשחל בחול צ"ל ומועדי קדשך בויו החיבור, וברור שהמדפיסים טעו מחמת הקטע הקודם שכתוב (בשבת: שבתות למנוחה ו) מועדים לשמחה, ששם כשם שאומר שבתות בלי ויו החיבור ה"ה כשחל בחול אומר מועדים בלי

ב. בסדר הקערה יניח למרור חסה וגם לחזרת חסה וכשמברך על אכילת מרור יקח מן המרכזי שרומז למרור, וכשיעשה כורך יקח מן התחתון שנקרא חזרת, ויש הנוהגים לשנות בצורת לקיחתם, למרור לוקחים עלים נפרדים ולחזרת קלחים או להיפך, ברם אין זה חובה, והרוצים להדר